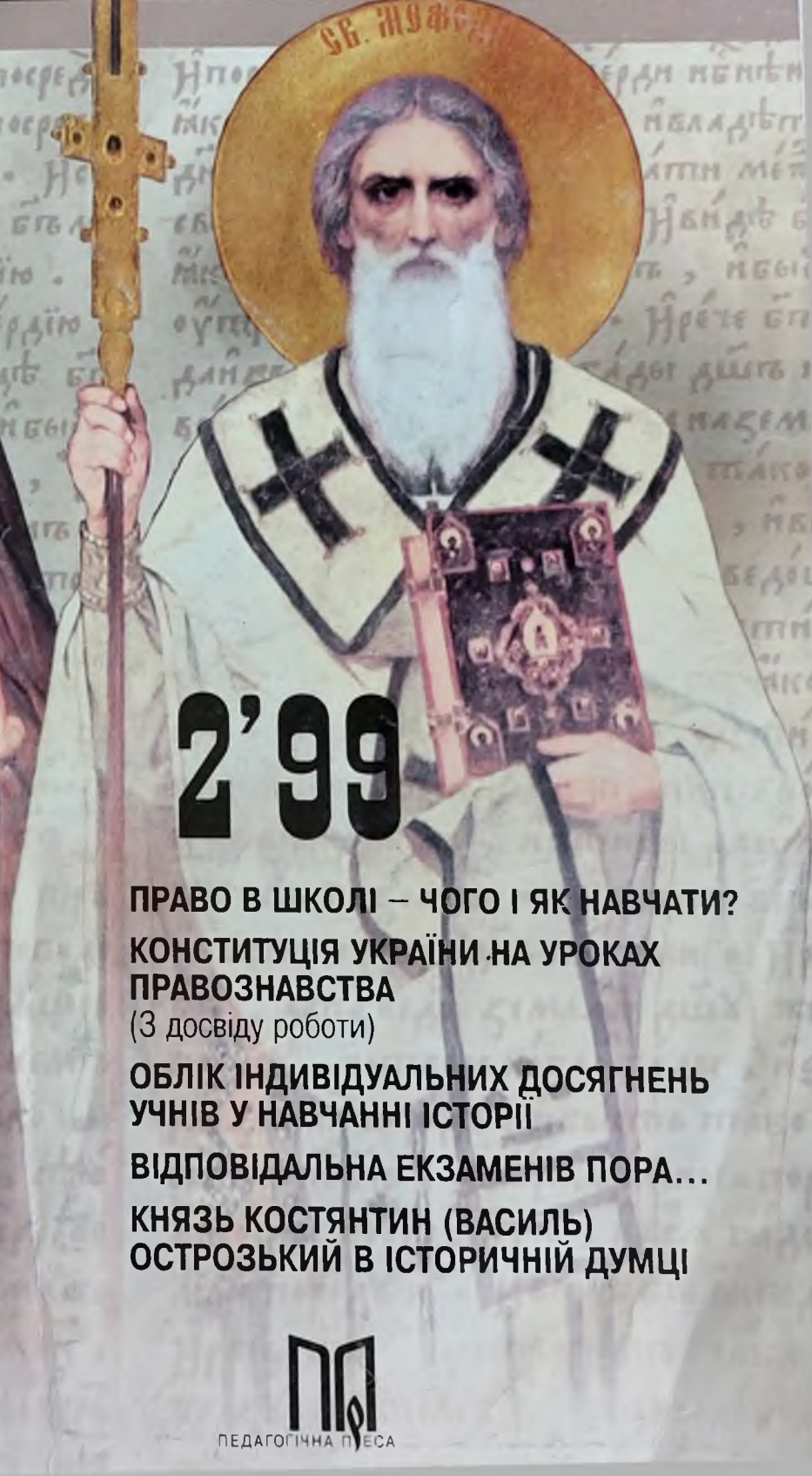

ІСТОРІЯ

В ШКОЛАХ УКРАЇНИ

2'99

ПРАВО В ШКОЛІ – ЧОГО І ЯК НАВЧАТИ?

**КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ НА УРОКАХ
ПРАВознавства**

(З досвіду роботи)

**ОБЛІК ІНДИВІДУАЛЬНИХ ДОСЯГНЕНЬ
УЧНІВ У НАВЧАННІ ІСТОРІЇ**

ВІДПОВІДАЛЬНА ЕКЗАМЕНІВ ПОРА...

КНЯЗЬ КОСТЯНТИН (ВАСИЛЬ)

ОСТРОЗЬКИЙ В ІСТОРИЧНІЙ ДУМЦІ

ПЕДАГОГІЧНА ПРЕСА

ІСТОРІЯ

В ШКОЛАХ

УКРАЇНИ

ЗАПРОШУЄМО ДО РОЗМОВИ

✓ *Олександр НАРОВЛЯНСЬКИЙ*
Право в школі — чого і як навчати? _____ 2

ІСТОРИЧНА ОСВІТА: ЗМІСТ, ФОРМИ, МЕТОДИ

✓ *Олексій ДУБАС*
Підготовка і видання нових підручників. Досягнення і головні труднощі _____ 4

✓ *Ізабель де КЕГЕЛЬ*
Кілька думок щодо розробки підручників з історії _____ 6

НАУКА — ВЧИТЕЛЮ

✓ *Юрій МАЛЄЄВ*
Трипільська культура в Україні _____ 8

✓ *Степан СВОРАК*
Педагогічні кадри в контексті етнополітики ЦК КП(б)У в західноукраїнських землях наприкінці 40-х — початку 50-х рр. «Справа вчителів» _____ 11

МЕТОДИКА. ПРАКТИКА. ДОСВІД

✓ *Володимир КОМАРОВ*
Конституція України на уроках правознавства (З досвіду роботи) _____ 17

✓ *Наталія ТКАЧОВА*
Формування правових понять в учнів шкіл і профтехучилищ _____ 20

✓ *Анатолій ІВАШИК*
Відповідальна екзаменів пора... _____ 22

✓ *Костянтин БАХАНОВ*
Облік індивідуальних досягнень учнів у навчанні історії _____ 25

✓ *Тетяна КУДРЯ*
Тема «Розпад Радянського Союзу і відродження незалежності України». План-конспект уроків (Продовження) _____ 28

ІСТОРИЧНИЙ ПОРТРЕТ

✓ *Олекса ЖУРКО*
Князь Костянтин (Василь) Острозький в історичній думці _____ 35

ЦІКАВО ЗНАТИ

Давні друзі людини. Чому вони агресивні? _____ 16

Проект Карла Великого здійснений _____ 34

ІНФОРМАЦІЇ. ПОВІДОМЛЕННЯ

✓ Підсумковий контроль знань з суспільств. наук і їх дисциплін: _____ 40

✓ Перші результати конкурсу на кращі підруч. України _____ 51

✓ *Олександр НАРОВЛЯНСЬКИЙ*
Нові книги для шкільного правознавства _____ 55

АВТОРИ НОМЕРА _____

НАУКОВО-МЕТОДИЧНИЙ ЖУРНАЛ

ЗАСНОВНИК:
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ УКРАЇНИ

Заснований у 1995 році
Виходить чотири рази на рік

Свідчення про державну реєстрацію
Серія КВ № 1837 від 19.01.1996 р.
Передплатний індекс 74644

№ 2 (12) 1999
КВІТЕНЬ—ТРАВЕНЬ—ЧЕРВЕНЬ

Головний редактор
Катерина КРИЛАЧ

Редакційна колегія:
Віктор АНДРУШЕНКО,
Людмила КАЛІНІНА,
Олег КРИЖАНІВСЬКИЙ,
Станіслав КУЛЬЧИЦЬКИЙ,
Тетяна ЛАДИЧЕНКО,
Фелікс ЛЕВІТАС,
Ольга МАЛІЙ,
Віктор МИСАН,
Віктор ОГНЕВ'ЮК,
Петро ПАНЧЕНКО,
Павло ПОЛЯНСЬКИЙ,
Федір ТУРЧЕНКО,
Ігор УСЕНКО,
Рафаель ШАМЕЛАШВІЛІ,
Ганна ШВИДЬКО

Завідувач редакції
педагогічних журналів
Микола ЗАДОРЖНИЙ
Редактор і коректор Лариса ЛУПІЙ
Художник—дизайнер Цезарій ГАНУШКЕВИЧ
Технічний редактор Лариса АЛЕНІНА

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ

254070, Київ,
вул. Сагайдачного, 37, к. 305,
тел. 416-38-05

Видавництво «ПЕДАГОГІЧНА ПРЕСА»

Здано до набору 25.03.99. Написано до друку 24.04.99. Формат 60x84¹/₂. Папір офсетний. Друк офсетний. Умов. друк. арк. 6,3. Обл.-вид. арк. 8,7. Наклад 2028 пр. Зам. 9—035. Ціна 8,36 грн.

Видруковано СМП «АВЕРС».
254214, Київ, пр. Оболонський, 36

Редакція приймає до розгляду статті в першому примірнику машинопису.

Рукописи не рецензуються і не повертаються.

Редакція зберігає за собою право редагування та скорочення статей без згоди автора, може публікувати статті в порядку обговорення, не поділяючи поглядів автора.

КДПУ

Читальний зал
суспільних наук

© «Педагогічна преса», 1999
© «Історія в школах України», 1999

УЧН

Конституція України на уроках правознавства (З досвіду роботи)

Володимир КОМАРОВ

В умовах розбудови нашої незалежної держави високі вимоги висуваються суспільством до правової культури кожного громадянина. І це не дивно. Адже добре відомо, що право є одним з найважливіших регуляторів суспільних відносин. Тож потрібно не тільки знати право, але й уміти практично застосовувати його в повсякденному житті. Велике значення у цій справі має вивчення курсу «Основи правознавства» у загальноосвітній школі.

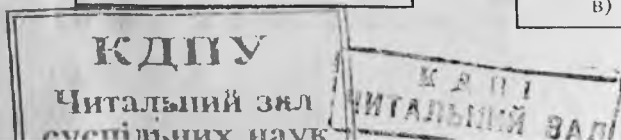
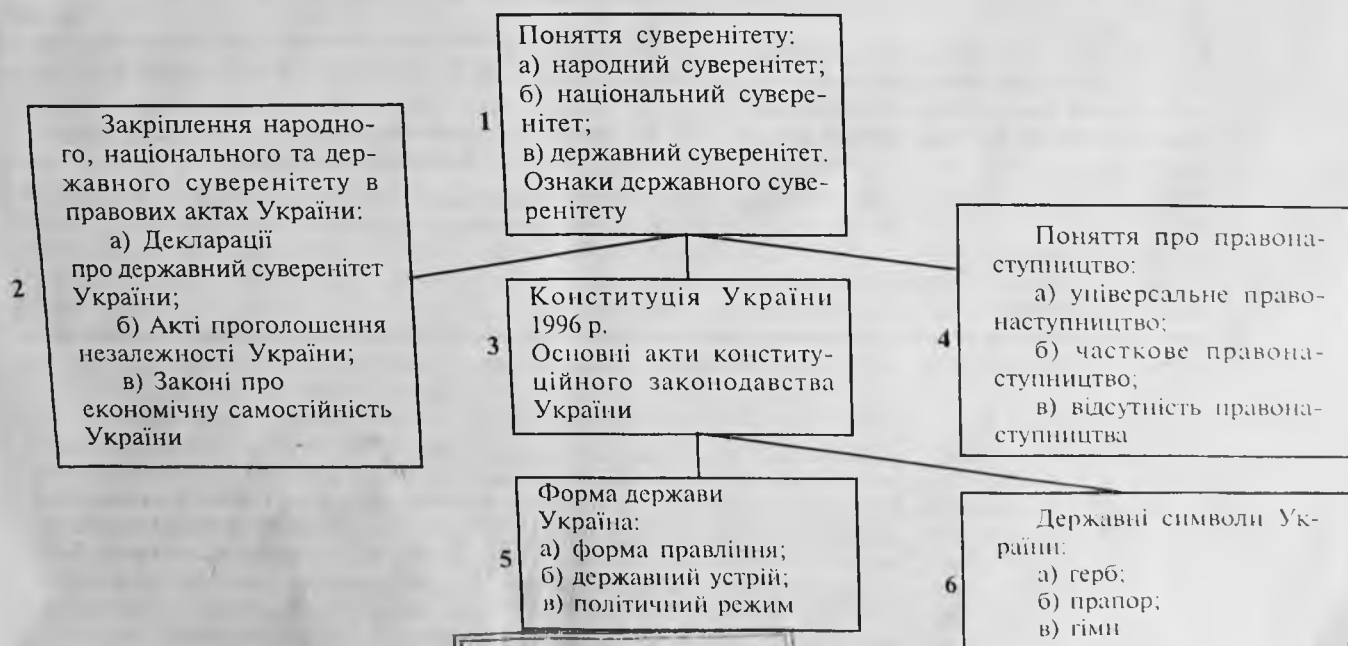
Мета запропонованої статті — висвітлення досвіду вивчення Конституції України в органічному поєднанні з опануванням програмного матеріалу курсу «Основи правознавства», накопиченого автором під час роботи в СШ № 71 м. Кривого Рогу.

Для більшої конкретизації напрацьованих теоретичних положень у цій статті розглядається тільки один урок: «Україна — незалежна, демократична, правова держава». Взаємозв'язок основних ідей уроку показано на схемі 1, котра є результатом логіко-структурного аналізу чинної програми з основ правознавства. Вона дає змогу, поперше, методистам з правознавства побачити структуру відповідного уроку, з'ясувати зв'язки між основними його ідеями та відповідним чином розробити методичні рекомендації для вчителів. По-друге, вчителі-практики, спираючись на цю схему, під час підготовки до уроку легко з'ясують послідовність навчальних дій.

Оскільки обраний урок відкриває вивчення великого розділу курсу, присвяченого державному устрою України, то за типом це урок вивчення нового матеріалу. Як видно зі схеми зв'язків основних ідей уроку, співпраця вчителя та учнів має починатися з опрацювання ідеї 1 «Поняття суверенітету: а) народний суверенітет; б) національний суверенітет; в) державний суверенітет. Ознаки державного суверенітету». Урок розпочинається вступним словом учителя, де він розкриває суттєві риси такого важливого юридичного поняття, як «суверенітет»; ознайомлює учнів зі складовими частинами цього поняття. Потім школярі звертаються до Преамбули Конституції Украї-

Схема 1

Взаємозв'язок основних ідей уроку
«УКРАЇНА — НЕЗАЛЕЖНА, ДЕМОКРАТИЧНА, ПРАВОВА ДЕРЖАВА»

ни, де зазначається, що Верховна Рада України від імені Українського народу — громадян України усіх національностей, виражаючи суверенну волю всього народу... керуючись Актом проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 р., схваленим 1 грудня 1991 р. всенародним голосуванням, приймає Конституцію — Основний Закон України. Спираючись на текст Преамбули Конституції, організовуємо зі школярами співбесіду за такими запитаннями: *Які характерні риси поняття «суверенітет» втілені у тексті Преамбули? Яку залежність між народним, національним та державним суверенітетом ви помітили, аналізуючи текст Преамбули Конституції України? Пам'ятаймо, що згідно зі статтею 2 Конституції Україна є унітарною державою. Досвід свідчить, що часто такі, здавалося б, нескладні завдання викликають труднощі у школярів. Для*

*їх подолання можна запропонувати школярам додаткові фактичні дані, провести співбесіду з метою актуалізації раніше набутих знань як у курсі правознавства, так і історії. Учням повідомляється, що в 1995 р. населення України становило 51,7 млн чоловік. З них 72,1 % були українцями, 22 % — росіянами та 5,9 % — представниками інших національностей. Після цього вчитель проводить співбесіду за такими запитаннями: *Що таке нація? Коли вона виникає? Які її характерні риси? Чи тотожні поняття «нація» та «народ»? Що таке унітарна держава? Чому одні держави є унітарними, а інші федеративними? По завершенні актуалізації знань школярів учитель пропонує їм самостійно назвати ознаки державного суверенітету. Для цього учні звертаються до Акту проголошення незалежності України та статті 2 Конституції України.**

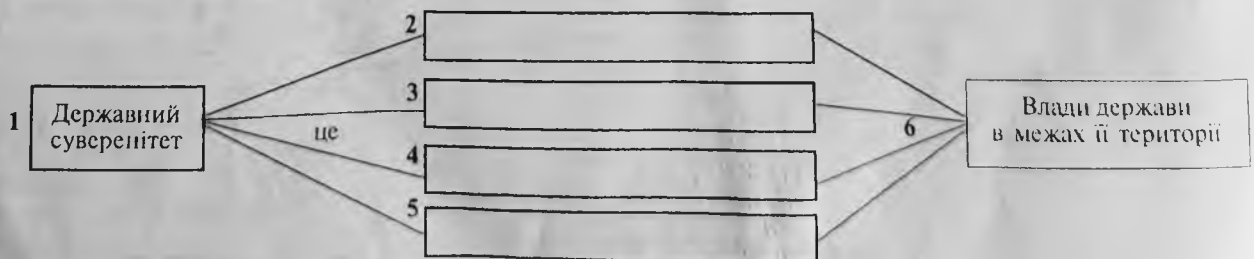
Текст відповідних юридичних документів оформлений у вигляді дидактичного матеріалу (картки, які роздаються усім школярам). Поряд з відповідним текстом подається спеціально побудована система запитань у вигляді суджень та умовиводів. Наводимо приклад такої дидактичної картки.

Така побудова навчального тексту дає змогу якнайповніше сконцентрувати увагу дев'ятикласників на роботі з цими документами, вчити аналізувати, порівнювати, робити висновки. У разі необхідності під час співбесіди можна звертатися до тексту стільки разів, скільки необхідно для того, щоб школярі змогли назвати всі ці чотири ознаки державного суверенітету. Після цього пропонується заповнити вільні клітинки схеми 2. Спираючись на цю схему, школярі зможуть самостійно дати визначення поняття «державний суверенітет».

Дидактична картка

Документ	Запитання
<p>24 серпня 1991 р. Верховна Рада УРСР прийняла Акт проголошення незалежності України, у якому зазначалося: «Верховна Рада Української Радянської Соціалістичної Республіки урочисто проголошує незалежність України та створення самостійної української держави — України. Територія України є неподільною і недоторканною. Віднині на території України мають чинність виключно Конституція і закони України. Цей акт набирає чинності з моменту його схвалення».</p> <p>Конституція України. Стаття 2 Суверенітет України поширюється на всю її територію. Україна є унітарною державою. Територія України в межах існуючого кордону є цілісною і недоторканною.</p>	<p>Чому суверенітет держави обов'язково повинен поширюватися на всю її територію?</p> <p>Чому територія держави обов'язково повинна бути неподільною і недоторканною?</p> <p>Які риси державного суверенітету знайшли відображення в Акті проголошення незалежності України?</p> <p>Які риси державного суверенітету відображені в тексті статті 2 Конституції України?</p> <p>Якими рисами характеризується державний суверенітет як юридичне поняття? (Таких рис чотири.)</p>

Схема 2

У клітинках 2—5 схеми школярі повинні записати такі слова: *верховенство* (2), *самостійність* (3), *повнота* (4), *неподільність* (5). Використовуючи заповнену схему, учні самостійно дають визначення поняття «державний суверенітет». Ось одне з найбільш вдалих визначень: «**Державний суверенітет — це верховенство, самостійність, повнота і неподільність влади держави в межах її території**». Така співпраця вчителя й учнів на уроках правознавства сприяє тому, що школярі з часом на підставі аналізу певних юридичних документів набувають умінь виділяти найсуттєвіші ознаки відповідних юридичних понять. Особливо важливо, що визначення засвоюються не формально, а у процесі активної розумової діяльності. Це означає, що відповідні терміни закріплюються в активному словниковому запасі школярів. Проте не всі юридичні поняття можна засвоїти саме таким чином. У формальній логіці добре відомо, що визначення понять можна зробити трьома шляхами: через перерахування суттєвих ознак поняття; з допомогою підведення одного поняття під інше, ширше; зіставляючи рівноправні за обсягом поняття. На жаль, на сучасному етапі розвитку методичної думки в галузі основ правознавства проблема використання різноманітних шляхів засвоєння юридичних понять учнями майже не розробляється. Ми описали тільки один з можливих шляхів цієї роботи — визначення юридичного поняття через перерахування його суттєвих ознак.

Після того, як дев'ятикласники визначають поняття «державний суверенітет», учитель наголошує, що необхідною умовою життя будь-якої держави є економічна самостійність. Основні риси її розкрито в Законі про економічну самостійність України і статті 13 Конституції України. Далі учням пропонується з'ясувати риси, властиві економічній самостійності держави, і спробувати

дати визначення цього юридичного поняття.

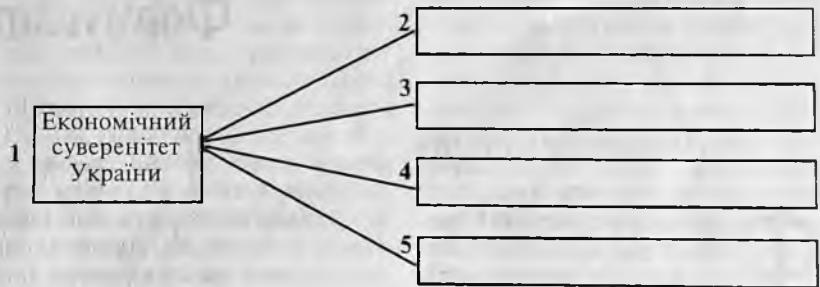
Школярі звертаються до відповідних карток, побудованих таким чином, як і попередня: у колонці ліворуч — текст статті 13 Конституції України, а в колонці праворуч — запитання:

Чому всі природні об'єкти, які знаходяться в межах території України, є власністю її народу?

Чому від імені народу права власника здійснюють органи державної влади та місцевого самоврядування?

Чому держава забезпечує рівність прав усіх громадян в користуванні природними ресурсами?

Яка риса правової держави втілюється в тому, що держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів господарювання та їх рівність перед законом?

Після співбесіди за цими запитаннями школярі заповнюють вільні клітинки схеми 3 і наголошують, що економічна самостійність України — це *власність її народу на всі природні багатства* (2); *здійснення прав власника органами державної влади та місцевого самоврядування* (3); *можливість кожного громадянина України користуватися природними об'єктами відповідно до закону* (4); *захист прав усіх суб'єктів власності та їх рівність перед законом* (5). Таким чином, спираючись на схему і текст Конституції України, діти закріплюють уміння давати визначення юридичних понять через перерахування їх найважливіших ознак.

Як свідчить схема зв'язку основних ідей уроку, співпраця

вчителя і учнів повинна бути організована так, щоб школярі засвоїли ідею 5 «Форма держави Україна: а) форма правління; б) державний устрій; в) політичний режим». Тож знову триває робота з Конституцією України. Слід мати на увазі, що з такими важливими поняттями, як «унітарна держава», «демократична держава», «республіка» учні вже знайомі. Учитель пропонує їм пригадати ці поняття. Отримавши відповіді, звертається до школярів: *Прочитайте текст статті 1 Конституції України. Спробуйте відповісти на такі запитання: Що означає кожне визначення в статті 1 Конституції? Чи могли б ці визначення розміщуватися в іншому порядку? Свою думку обгрунтуйте.* Під час співбесіди учні вказують, що на-

самперед у статті 1 Конституції Україна проголошується суверенною і незалежною державою. Далі дев'ятикласники розкривають всі інші поняття цієї статті. Вони зазначають, що ці поняття не можуть бути розміщені в іншому порядку. Не проголосивши державний суверенітет, не можна визначити ні політичного режиму, ні форми правління, ні соціальної спрямованості держави.

Засвоєння ідеї 4 «Поняття про правонаступництво: а) універсальне правонаступництво; б) часткове правонаступництво; в) відсутність правонаступництва» відбувається також у процесі активної розумової діяльності школярів. Для цього за спеціально побудованою методичною си-

стемою опрацьовуються основні положення Закону «Про правонаступництво України», який було прийнято Верховною Радою України 12 вересня 1991 р.

І нарешті, ідея 6 «Державні символи України: а) герб; б) прапор; в) гімн» засвоюється таким чином, щоб організувати закріплення всього вивченого на уроці матеріалу. Ключовим моментом при цьому є робота з текстом статті 20 Конституції України. Особлива увага приділяється таким рядкам: «Опис державних символів України та порядок їх використання встановлюються законом, що приймається не менш як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України». До цих рядків ставимо такі запитання: *Чому Закон про державні символи Ук-*

раїни приймається тільки конституційною більшістю депутатів Верховної Ради? Чому цей Закон не можна прийняти простою більшістю голосів депутатів? Учні зазначають, що державні символи є уособленням суверенітету держави. Вони відбивають найважливіші історичні та політичні ідеї цієї держави. Саме тому Закон про державні символи України приймається тільки конституційною більшістю Верховної Ради.

Насамкінець зазначимо, що такий методичний варіант вивчення програмного матеріалу курсу «Основи правознавства» і Конституції України досить ефективний. По-перше, він дає змогу значно поглибити знання тексту самої Конституції. А це, у свою чергу, підвищує ефек-

тивність формування правової культури підрастаючих громадян України. По-друге, такий підхід приводить до усунення формалізму в знаннях школярів, оскільки основні поняття курсу засвоюються у процесі роботи з найважливішими юридичними документами. Поглиблюються не тільки знання школярів, але й формуються відповідні уміння та навички. І останнє. Досвід викладання, накопичений автором, свідчить, що при такому підході відкривається можливість встановлення міжпредметних зв'язків курсу «Основи правознавства» з курсами вітчизняної історії у 10—11 класах. А це, у свою чергу, дає змогу підвищити теоретичний рівень історичних знань старшокласників.

Формування правових понять в учнів шкіл і профтехучилищ

Наталія ТКАЧОВА

Формування суверенної правової держави України, завдання докорінної зміни усієї системи суспільних відносин, побудова демократичного суспільства зумовлюють зростання ролі особистості у здійсненні соціальних перетворень, виховання її духовних якостей. У зв'язку з об'єктивною необхідністю забезпечення соціально-економічних, політичних й духовних змін у нашій країні, зміцнення законності і правопорядку особливої уваги заслуговує проблема формування правосвідомості громадян України. Настав час ефективного використання гуманістичного потенціалу права як досягнення багатозначної культури людства.

Особливої актуальності набуває завдання формування правосвідомості учнівської молоді, що передбачає реалізацію виховної ролі права у становленні свідомості громадянина.

Механізм формування правової свідомості є комунікативним процесом передачі, сприйняття і суб'єктивно усвідомленого засвоєння системи правових знань. Формування правосвідомості включає два етапи: становлення системи правових знань і перетворення їх на переконання у необхідності виконувати настанови права. Знання становить найважливіший структурний елемент правосвідомості, є фундаментом вироблення її поведінкового компонента — усвідомленої готовності діяти відповідно до правових настанов. Тому в дослідженні проблеми виховання правосвідомості учнівської молоді особливо актуальним є вивчення методологічних питань формування правових знань.

Основним ядром юридичних знань, теоретичною основою розуміння учнями правових явищ є правові поняття. Проблема формування правових понять вивчена недостатньо як у науковому, так і в практичному аспектах. У процесі формування правових понять необхідно враховувати психолого-педагогічні основи розкриття і вивчення наукових понять, які висвітлюються в багатьох працях із дидактики, а також враховувати специфіку понять юридичної науки.

Як свідчить досвід, учні часто не розуміють особливостей, притаманних юридичним поняттям, зміщують їхні окремі ознаки, внаслідок чого спостерігається підміна понять, недостатнє усвідомлення ознак, що визначають їх сутність.

Для визначення методів і прийомів формування правових понять важливим є врахування того фактора, що поняття права мають форму закону. Отже, до правових понять ставляться підвищені ви-